

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Є. В. БУТЕНКО, кандидат економічних наук,
доцент кафедри управління земельними ресурсами

Р. А. ХАРИТОНЕНКО, аспірант*

Національний університет біоресурсів

і природокористування України

e-mail: KharitonenkoRA@email.ua

Анотація. Розглянуто становлення фермерських господарств на території України у період трансформації сільськогосподарських підприємств в умовах переходу до ринкової моделі економіки. Простежено динаміку зміни зареєстрованих фермерських господарств на початку їх становлення та їх кількості на початок 2016 року. Розглянуто вклад фермерських господарств у загальнодержавне виробництво сільськогосподарської продукції. Вказано на найпоширеніші види продукції рослинництва, а також їх частки у загальнодержавному виробництві продукції рослинництва й тваринництва.

Висвітлено одну з проблем ефективного функціонування фермерських господарств: їх малої (неоптимальної) площі. Наведено приклад оптимальної площі для вирощування зернових культур. Розглянуто державну підтримку фермерських господарств та її головні недоліки: слабка й тимчасова фінансова допомога, відсутність довгострокових програм із невисокими відсотковими ставками.

Зазначено недосконалість існуючого законодавства: відсутність розділення фермерських господарств за площею та спеціалізацією та одержання ними державної підтримки; відсутність оптових продовольчих ринків для реалізації продукції фермерських господарств без посередників; проблема відміни обов'язкової розробки проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь і передбачають заходи з охорони земель.

Ключові слова: фермерське господарство, сімейне фермерське господарство, виробництво сільськогосподарської продукції, державна фінансова підтримка

Актуальність. Перехід від планової економіки з державною формою власності, яка була панівною в аграрному секторі економіки та виявилася нездатною забезпечити нормальне функціонування сільськогосподарських землекористувань в умовах переходу до ринкових відносин. Процес трансформації колгоспів і радгоспів проходив за рахунок

* Науковий керівник – кандидат економічних наук, доцент Є. В. Бутенко

© Є. В. Бутенко, Р. А. Харитоненко, 2016

приватизації та розпаювання землі й появою на їх місці нових форм аграрних підприємств.

Найпоширенішим різновидом сільськогосподарських підприємств є фермерські господарства, частка яких на території України становить майже 73 % [1]. Світовий досвід показує, що основою аграрного сектору країни, яка прямує до розвиненої ринкової економіки, є фермерські (сімейні) господарства, де власник і господар землі поєднані в одній особі. Вони є однією з найбільш перспективних та ефективних форм господарювання з високою агрокультурою, належним рівнем організації виробництва, бережливим ставленням до землі та оптимальною впорядкованістю території.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням розвитку, функціонування, суспільної і виробничої специфіки фермерських господарств в Україні займалися різні вчені – як науковці-землевпорядники, економісти, так і управлінці АПК: М. М. Бабич, В. П. Горьовий, В. К. Збарський, І. П. Купріянич, А. С. Мохненко, І. Ф. Томич та інші [1, 3, 5, 6, 7]. Вони розглядали формування фермерського господарства як окремого суб'єкта господарювання (малого та середнього підприємця), як сімейного інституту зародження нової форми господарювання на селі. Вони зазначили, що фермерські господарства є основною соціально-економічною ланкою у розвитку сільських територій, займають вагомі позиції щодо загальнодержавного виробництва сільськогосподарської продукції, вирішують низку соціальних питань сільських жителів.

Однак, вимоги сьогодення з постійною зміною політичної та економічної ситуації, ринкових перетворень у сільському господарстві, появою більш потужних сільськогосподарських підприємств (агрохолдингов) останніми роками дедалі більше зменшують популяризацію фермерських господарств. Тому питання подальшого розвитку, функціонування, управління потребують постійних наукових досліджень та запозичення світової практики особливостей організації фермерських господарств для території України.

Мета дослідження – проаналізувати етапи становлення, перспективи функціонування, виявити нагальні проблеми та запропонувати шляхи їх вирішення в контексті сучасного розвитку фермерських (сімейних) господарств, які є складовою життя сільських територій та основою виробництва екологічно чистої продукції.

Результати дослідження та їх обговорення. Виникнення й розвиток фермерських господарств були закономірним результатом процесу трансформації колективної власності. Початок становлення фермерських господарств розпочався в 1992 р., коли було зареєстровано 2098 господарств. Найбільша їх кількість припадає на 2003 р., коли було зареєстровано 43016 фермерських господарств. Після 2005 р. їх кількість почала зменшуватись і на 2015 р. становила 38 850 господарств. У користуванні фермерських господарств нині близько 4,5 млн га сільськогосподарських угідь [2].

Фермерські господарства здійснюють суттєвий вклад у загальнодержавне виробництво продукції сільського господарства. Найпоширенішою рослинною продукцією є зернові й технічні культури, які забезпечують прибутковість цих господарств. Частка загальнодержавного виробництва фермерами зерна становить 12 %, соняшнику – 19 %, ріпаку – 18 %, сої – 16 %, продукції тваринництва за видами – від 1 до 3 % (рис. 1).

Рис. 1. Частка загальнодержавного виробництва сільськогосподарської продукції фермерськими господарствами на 2015 рік

Таким чином, фермери відіграють значну роль у забезпеченні потреб внутрішнього ринку та формуванні експорту. Також фермерські господарства вирощують цукровий буряк, картоплю, овочі та баштанні культури, проте їх частка у вирощенні не перевищує 1 % [2].

Так, якщо частка валової продукції рослинництва у 1995 р. становила 85,4 %, а тваринництва – 14,6 %, то у 2014 р. значення цих показників змінилися, відповідно, до 93,0 % та 7,0 %. У загальних обсягах валової продукції рослинництва частка фермерських господарств у 1995 р. займала 1,1 %, а в 2014 р. – 10,0 %. Відповідні показники по тваринництву становили 0,3 і 1,8 % [2] (табл. 1).

Однією з проблем ефективного функціонування фермерських господарств залишається їх мала площа. Більшість фермерських господарств в Україні мають площу до 80 га. Найбільш оптимальною та науково обґрунтованою на території України вважаються господарства, розмір яких в середньому сягає 400–600 га, за умови, що господарство спеціалізується на вирощенні зернових культур.

1. Валова сільськогосподарська продукція у фермерських господарствах

Рік	Валова продукція		у тому числі			
			Продукція рослинництва		Продукція тваринництва	
	млн. грн.	від загальної виробленої продукції по Україні (%)	млн. грн.	від загальної виробленої продукції по Україні (%)	млн. грн.	від загальної виробленої продукції по Україні (%)
2009	5074,9	5,0	4393,6	7,1	681,3	1,7
2010	5012,9	5,0	4253,1	7,2	759,8	1,8
у порівняльних цінах 2005 року						
2011	16192,5	6,9	14997,7	9,2	1194,8	1,7
2012	14111,1	6,3	12843,1	8,6	1268,0	1,7
2014	19188,8	7,6	17847,0	10	1341,8	1,8
у постійних цінах 2010 року						

*Таблиця складена за даними Державної служби статистики та розрахунками авторів [2].

На сьогодні проводиться державна підтримка фермерських господарств. однак, вона є слабкою і тимчасовою, що значно гальмує їх розвиток. Згідно з розподілом коштів, передбачених у Державному бюджеті на 2015 рік для надання фінансової підтримки фермерським господарствам на конкурсних засадах на поворотній основі, було виділено 25 млн 600 тис. грн. На розгляд регіональних комісій документи подали 188 фермерських господарств, на загальну суму 39 551,10 тис. грн. Фінансову підтримку на поворотній основі отримало 158 фермерських господарств. Середній розмір підтримки на господарство становив 162 тис. грн (рис. 2) [8].

Рис. 2. Державна фінансова підтримка фермерських господарств в Україні

З боку держави відсутня довгострокова фінансова підтримка фермерських господарств з низькими відсотковими ставками. Кредитні відсотки в банках надто високі. Крім того, у фермерів відсутні матеріально-технічні засоби для оформлення застави майна, як умови одержання кредиту.

За статистичними даними на січень 2015 року, лише 3 % сільськогосподарських підприємств, у тому числі фермерських господарств, мали розроблені проекти землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь. Немає зацікавленості, фінансових можливостей у фермерів замовляти у землевпорядних організацій розроблення проектів землеустрою щодо застосування сівозміни. Із середини лютого 2015 року в Україні відмінено обов'язковість розробки проекту землеустрою щодо сівозмін. Відмінено Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція)» у Земельному кодексі України частини четвертої статті 22. Земельні ділянки сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва використовуються відповідно до розроблених і затверджених в установленому порядку проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь і передбачають заходи з охорони земель [4]. Це створює прецедент виснаження ґрунтів, зниження якісних та кількісних показників вирощеної сільськогосподарської продукції.

Висновки і перспективи. На сьогодні фермерські господарства на території України поки не досягли рівня розвитку, який покладався на них при їх запровадженні. Загальний економічний спад та недосконале законодавство змусили фермерські господарства покладатися на самих себе.

На сучасному етапі до невідкладних завдань, які стоять перед фермерськими господарствами в Україні, відносять:

1. Вирішення проблеми реалізації продукції може бути за рахунок створення оптових продовольчих ринків, метою яких є поліпшення умов просування продукції фермерських господарств до споживача, що дасть змогу фермерам вийти на прямі зв'язки з реалізації продукції без посередників. Також для зберігання вирощеної продукції фермерам потрібно створювати власну кооперацію з іншими виробниками сільськогосподарської продукції.

2. Одним із напрямів підвищення конкурентоспроможності фермерських господарств на ринку сільськогосподарської продукції є виробництво екологічно чистої продукції, виробництво якої не можуть забезпечити великі агрохолдинги та підсобні господарства.

3. У законодавчому плані пропонується розділити фермерські господарства за їх площею та спеціалізацією, тому що площі 500, 100, 10 га будуть вважатися фермерським господарством, хоча кожне з цих господарств уже відрізняється виробничими потужностями, фінансовими можливостями та кількістю робітників. Тож, типове сімейне фермерське

господарство, де тільки працюють члени сімей із залученням на сезонні роботи селян, неспроможні забезпечувати себе сучасною технікою для запровадження інноваційних технологій з урахуванням перспектив розвитку цих господарств та їх спеціалізації.

4. Пропонується поновити обов'язковість розроблення проектів землеустрою щодо еколого-економічного обґрунтування сівозмін та впорядкування угідь – основи дотримання екологічно обґрунтованого раціонального землекористування та запровадження кредитних програм за невисоких відсотків при гарантії держави, щодо розроблення та впровадження цих проектів землеустрою.

Саме підтримка малих, присадибних і фермерських господарств на рівні держави має стати пріоритетним напрямом розвитку сільського господарства, ефективність функціонування яких залежатиме від концепції їх розвитку.

Список літератури

1. Бабич М. М. Нормативно-правове забезпечення функціонування фермерських господарств / М. М. Бабич // Економіка АПК. – 2009. – № 12. – С. 68–74.

2. Державна служба статистики України. Статистичний збірник. Рослинництво України 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.org/>

3. Горьовий В. П. Фермерство України: теорія, методологія, практика : монографія / В. П. Горьовий. – К. : ННЦ ІАЕ, 2007. – 540 с.

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція) : закон України, редакція від 01.05.2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/191-19>

5. Збарський В. К. Трансформація селянських домогосподарств у фермерські господарства / В. К. Збарський, О. І. Здоровцов, Ю. О. Нестерчук, А. М. Шатохін // Збірник наукових праць уманського національного університету садівництва. – 2012. – № 78, ч. 2 «Економіка». – С. 76–87.

6. Купріянич І. П. Концепція розвитку сімейних фермерських господарств в Україні з досвіду зарубіжних країн / І. П. Купріянич // Науково-виробничий журнал «Землеустрій, кадастр і моніторинг земель». – 2016. – № 1–2. – С. 32–40.

7. Томич І. Ф. Терниста дорога українського фермера. До 20-річчя фермерського руху (історія становлення та розвитку АФЗУ) / І. Ф. Томич. – К. : Авіцена, 2010. – 288 с.

8. Український державний фонд підтримки фермерських господарств. Звіт за 2015 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://udf.gov.ua/>

References

1. Babych, M. M. (2009). Normatyvno-pravove zabezpechennia funktsionuvannia fermerskykh hospodarstv / M. M. Babych // Ekonomika APK, 12, 68–74.

2. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Statystychnyi zbirnyk. Roslynnnytstvo Ukrainy 2015. [Elektronnyi resurs] / Rezhym dostupu: <http://ukrstat.org/>.

3. Horovyi, V. P. (2007). *Fermerstvo Ukrainy: teoriia, metodolohiia, praktyka: monohrafiia* / V. P. Horovyi. – K.: NNTs IAE, 540.
4. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia umov vedennia biznesu (derehuliatsiia)» Redaktsiia vid 01.05.2016. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/191-19>.
5. Zbarskyi, V. K. (2012). Transformatsiia selianskykh domohospodarstv u fermerski hospodarstva / V. K. Zbarskyi, O. I. Zdorovtsov, Iu. O. Nesterchuk, A. M. Shatokhin // *Zbirnyk naukovykh prats umanskoho natsionalnoho universytetu sadivnytstva*, 78, 2 ekonomika, 76–87.
6. Kupriianchyk, I. P. (2016). Kontseptsiiia rozvytku simeinykh fermerskykh hospodarstv v Ukraini z dosvidu zarubizhnykh krain / I. P. Kupriianchyk // *Naukovo-vyrobnychy zhurnal «Zemleustrii, kadastr i monitorynh zemel»*, 1–2, 32–40.
7. Tomych, I. F. (2010). Ternysta doroha ukrainskoho fermera. Do 20-richchia fermerskoho rukhu (istoriia stanovlennia ta rozvytku AFZU) / I. F. Tomych. K.: VD "Avitsena", 288.
8. Ukrainskyi derzhavnyi fond pidtrymky fermerskykh hospodarstv. Zvit za 2015 rik [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <http://udf.gov.ua/>

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ФЕРМЕРСКИХ ХОЗЯЙСТВ В УКРАИНЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

**Е. В. Бутенко,
Р. А. Харитоненко**

Аннотация. Рассмотрено становление фермерских хозяйств на территории Украины в период трансформации сельскохозяйственных предприятий в условиях перехода к рыночной модели экономики. Прослежена динамика изменения зарегистрированных фермерских хозяйств в начале их становления и их количество к началу 2016 года. Рассмотрен вклад фермерских хозяйств в общегосударственное производство сельскохозяйственной продукции. Указано на распространенные виды продукции растениеводства, а также их доли в общегосударственном производстве продукции растениеводства и животноводства.

Освещена одна из проблем эффективного функционирования фермерских хозяйств: их малой (неоптимальной) площади. Приведен пример оптимальной площади для выращивания зерновых культур. Рассмотрена государственная поддержка фермерских хозяйств и главные ее недостатки: слабая и временная финансовая помощь, отсутствие долгосрочных программ с невысокими процентными ставками.

Указано несовершенство существующего законодательства: отсутствие разделения фермерских хозяйств по площади и специализации и получения ими государственной поддержки; отсутствие оптовых продовольственных рынков для реализации продукции фермерских хозяйств без посредников; проблема отмены обязательной разработки проектов землеустройства, обеспечивающих эколого-экономическое обоснование севооборота и упорядочение угодий, и предусмотрение мероприятий по охране земель.

Ключевые слова: фермерское хозяйство, семейное фермерское хозяйство, производство сельскохозяйственной продукции, государственная финансовая поддержка

PROSPECTS FOR DEVELOPMENT OF FARMS IN UKRAINE: PROBLEMS AND WAYS OF THEIR SOLUTION

**E. V. Butenko,
R. A. Kharytonenko**

Abstract. *We consider the formation of farms in Ukraine during the transformation of agricultural enterprises in the transition to a market economy. Followed dynamics of registered farms at the beginning of their formation and their number at the beginning of 2016. Considered contribution farms in national agricultural production. Specified for the most common types of crop production and their share of the national crop production and animal husbandry.*

One deals with the problems of effective functioning of farms, their low (not optimal) area. An example of an optimal area for growing crops. We consider government support of farms and its main shortcomings: weak and temporary financial assistance, lack of long-term programs with low interest rates.

Specified on the imperfections of the existing legislation: the lack of separation farms area and specialization and they receive state support; lack of wholesale food markets for sale of farm owners; issue compulsory withdrawal of development land management projects that provide environmental and economic assessment of crop rotation and streamline land and provide for measures to protect the land.

Keywords: *farm, family farm, agricultural production, state financial support*